

СЕПЕТИЙ Дмитро

кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету

ФІЛОСОФІЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ДЖОНА СЕРЛЯ: ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ

Один з найвідоміших сучасних філософів ментальності (philosophy of mind), Джон Серль (автор класичних досліджень інтенціональності [1] та знаменитого уявного експерименту “китайська кімната” [2], що доводить хибність теорії функціоналізму, або “сильного штучного інтелекту”, згідно якої наше мислення й розуміння реалізується як виконання певної програми-алгоритму комп’ютером-мозком), є суворим критиком як матеріалізму так і дуалізму, протиставляючи їм свій погляд, який він називає “натуралізмом”. Проте ряд філософів ([3, 96], [4, 370], [5]) висловлювали й обґрунтовували думку, що в дійсності позиція Серля є різновидом натуралістичного психофізичного дуалізму, а саме, дуалізму властивостей – погляду, згідно якого мозок має, крім фізичних властивостей, на додаток до них, ще й нередуковні до фізичного (нефізичні) ментальні властивості-стани. Сам Серль заперечував проти такої класифікації його позиції ([6], [7, 75-92]), проте його обґрунтування “альтернативності” своєї позиції виглядає внутрішньо суперечливим.

Серль вважає, що для правильного розв’язання психофізичної проблеми (яке він і пропонує) необхідно відмовитися від “традиційних картезіанських категорій”, що їх приймають як матеріалісти, так і дуалісти. Проте уважний розгляд його пояснень дає підстави для сумніву, що в результаті ми отримуємо *змістовно* оригінальну позицію, а не замасковану за зміненими способами вживання філософських термінів версію одного з тих напрямів, які Серль нібито заперечує.

Багато з висловлювань Серля створюють враження, що його заперечення матеріалізму є непорозумінням, а його “натуралізм” насправді є формою матеріалізму. Подібно до матеріаліста ХХ ст. Карла Вогта, відомого твердженням, що “мозок виробляє думки так само, як печінка – жовч”, Серль стверджував, що феноменальні ментальні стани та їх властивості (такі як інтенціональність) є “так само каузально залежними від специфічної біохімії свого походження, як лактація, фотосинтез чи будь-які інші біологічні явища” [2, 424]. У книгах “Перевідкриття ментальності” (*The Rediscovery of the Mind*) та “Ментальність” (*Mind*) Серль ілюструє свої погляди наступними аналогіями: “свідомість є високорівневою емерджентною властивістю мозку у цілком невинному сенсі слів “високорівневий” або “емерджентний”, в якому твердість є високорівневою емерджентною властивістю молекул H_2O , коли вони мають решітчасту структуру (крига), а рідкість є високорівневою емерджентною властивістю молекул H_2O , коли вони, грубо кажучи, обертаються одна навколо іншої (вода)” [8, 14], “свідомість є системною, біологічною рисою приблизно так само як травлення, зростання або виділення жовчу є системними, біологічними рисами” [7, 80-81]. З таким поглядом на природу свідомих ментальних станів напевно погодиться більшість матеріалістів, і важко зрозуміти, як це може узгоджуватися із запереченням матеріалізму. Проте у Серля ці, здавалося б, непоєднані, речі поєднуються.

Але (у вже згадуваній книзі “Ментальність”) Серль також визнає, що свідомі ментальні стани усе ж є суттєво відмінними від інших природних феноменів, подібних до твердості криги, рідкості води, лактації, фотосинтезу, травлення тощо. На відміну від усіх інших природних феноменів, феноменальні (свідомі) ментальні стани “мають суб’єктивну або першоособову онтологію” [7, 80], і тому є нередуковними до фізичної (нейробіологічної) основи: “Ми не можемо редукувати свідомість до її нейробіологічної основи, оскільки у такій третьоособовій редукції втрачалася б першоособова онтологія свідомості” [7, 80], – тобто саме те, що нас цікавить, що робить свідомість (феноменальне, суб’єктивне) такою особливою і проблематичною для матеріалізму. Наші (свідомі, феноменальні) ментальні

процеси є “онтологічно нередуковними до третьоособових феноменів, оскільки вони мають першоособову онтологію” [7, 80]. Звідси, здається, з очевидністю випливає, що феноменальні ментальні стани, які мають першоособову онтологію, є чимось принципово відмінним від усіх інших природних феноменів, які мають третьоособову онтологію і тому є редуковними до фізичної основи. Оскільки, як слушно доводив Серль, феномени, що мають першоособову (суб’єктивну) онтологію є такими ж реальними, що й феномени, які мають третьоособову (об’єктивну) онтологію, і оскільки перші є принципово нередуковними до других, то очевидно, що феноменальні ментальні стани (процеси) є чимось крім, додатково до будь-чого, що має лише третьоособову онтологію, тобто до будь-чого фізичного (матеріального) у смислі, релевантному до психофізичної проблеми. Але ж це означає дуалізм (щонайменше, “дуалізм властивостей”), від якого (як і від матеріалізму) Серль відхрещується!

Спосіб, у який Серль це робить, досить дивний. Він наголошує на тому, що “свідомі стани є цілковито *спричиненими* низькорівневими нейробіологічними процесами у мозку”, і звідси переходить до твердження, що вони “не мають власного життя, незалежного від нейробіології”, і отже, “кажучи каузально, вони не є чимось ‘зверх і понад’ нейробіологічні процеси” [7, 80]. Це виглядає як відчайдушне намагання ухилитися від ідентифікації власної позиції з формою дуалізму з допомогою маніпуляції словами та їх смислами. По суті визнавши, що ментальні стани (процеси) є принципово незводимими до нейробіологічних (фізичних) в силу унікальної першоособової (суб’єктивної онтології), тобто є *чимось крім, додатково до усього фізичного* (онтологічно редуковного до фізичної основи); визнавши, що існують, з одного боку, природні феномени з третьоособовою онтологією та, з іншого боку, ментальні феномени з першоособовою онтологією, Серль тут же заперечує, що вони є чимось “зверх і понад” ті фізичні процеси у мозку, що їх спричинюють. (У даному контексті, “зверх і понад” не означає нічого іншого, як “крім, додатково до”, – йдеться не про відношення вищості/нижчості, а про те, що одне не є іншим.) І підставою для цього оголошується, те, що ментальні стани *спричинюються* нейробіологічними процесами, – так, ніби “А спричинює В” означає “А є В”. Але ж за звичайного вживання поняття причинності усе з точністю до навпаки! Коли ми говоримо, що А спричинює В, ми зазвичай маємо на увазі, що А і В – *не* одне й те саме (на різних рівнях опису); що А, яке спричинює В, і В, яке є наслідком А, – це *різні* речі (стани, події тощо).

Джерело цієї плутанини ми можемо побачити в двозначному використанні Серлем поняття причинності і у пов’язаному з таким використанням погляді, що такі властивості як твердість поршня чи рідкість води *спричинюються* молекулярною структурою (поршня чи води), є *каузально* похідними від (супервентними щодо) них. Це твердження є хибним, якщо ми *розрізняємо* поняття *спричинення* і *конституювання*, *каузальної та конститутивної супервентності (похідності)*, а не вживаємо термін “причинність” у широкому смислі, що включає як *конституювання* (утворювання, композицію), так і *каузальні відношення між онтологічно відмінними явищами*. Здається, (і це визнають як матеріалісти, так і дуалісти), що макровластивості фізичних об’єктів (такі як твердість поршня або рідкість води) утворюється їх молекулярною структурою та іншими відношеннями між молекулами, іонами, атомами тощо (сили притягування й відштовхування, їх залежність від відстані тощо. Матеріалісти також вважають (а дуалісти заперечують), що ментальні стани утворюються фізичними (нейрофізіологічними) процесами у мозку. Серль, разом з дуалістами, це заперечує, визнаючи, що ментальні стани мають нередуковну першоособову онтологію і, отже, *не утворюються*, хоча й *спричинюються* фізичними (нейрофізіологічними) процесами у мозку. Було б помилкою стверджувати подібне щодо макровластивостей фізичних об’єктів: що вони *не утворюються*, а *спричинюються* їх молекулярною структурою та іншими відношеннями між молекулами, іонами, атомами тощо. Макроскопічні фізичні об’єкти з усіма їх властивостями є нічим іншим, як складними структурами, утвореними з мікроскопічних компонентів. Це визнають, здається, усі сторони дискусії.

Якщо нейробіологічні стани мозку спричинюють ментальні стани як щось інше, нередуковне до них (а не конституують їх подібно до того, як мікрофізичні елементи, відношення й процеси конституують високорівневі матеріальні феномени), то йдеться про відношення між різними “речами”, одна з яких (нейрофізіологічне) є причиною, а інша (ментальне) – наслідком. Смысл психофізичного дуалізму (без розрізнення напрямків всередині нього) полягає саме у цьому твердженні: ментальні стани та фізичні стани (мозку) – це різні речі, хоч би як тісно вони були пов’язані каузально! Тож виходить, що “натуралізм” Серля є, усе ж таки, *натуралістичним дуалізмом*.

У відносно пізній праці, “Раціональність в дії” [9, 61-92], Серль приходить також до визнання (з нехиттю, як він зізнається [9, 75; 7, 201]) існування *нередуковного нег’юмівського Я*. (Головні міркування, що привели його до такого визнання, Серль відтворює також у останньому розділі книги “Ментальність” [7, 200-206].) Це Я є нередуковним до фізичних структур та процесів, у традиційному смислі поняття фізичного, і воно є нег’юмівським – тобто, не є “зв’язкою” чи “поток” ментальних станів. За словами самого Серля, “нам потрібне поняття Я на додаток до поняття окремих психологічних станів та диспозицій” [7, 200]; це Я є “чимось на додаток до наших тіл та послідовності наших досвідів” [7, 201].

Проте якщо вже визнано існування нередуковного Я, яке приймає рішення, то здається абсурдним і немотивованим відокремлювати ментальні стани від цього Я і вважати їх, натомість, нефізичними станами мозку або чимось на додаток як до мозку, так і до Я. Усі ментальні стани й процеси – прийняття рішення так само, як і мислення, відчуття, воління тощо – мають, вживаючи термінологію самого Серля, “першоособову онтологію”, де *першою особою є* (оскільки йдеться про мої, чи Ваші, чи когось іншого ментальні стани) *одне й те саме Я*. Перефразовуючи відоме твердження Декарта [10, 166], Я, яке приймає рішення, є тим самим я, яке мислить, а також тим самим я, яке відчуває. Оскільки вже визнано існування нередуковного нег’юмівського Я, то немає жодного резону (крім нехоті відступити від дуалізму властивостей більше, аніж до цього примушують ті аргументи, які переконали Серля визнати існування Я) противитися цій “картезіанській інтуїції”, наполягаючи на тому, що феноменальні ментальні стани є станами мозку, а не станами цього самого нередуковного нег’юмівського Я. Є усі підстави віддати перевагу натуралістичному (квазі)субстанційному дуалізму, а не триматися за явно феноменологічно неадекватний гібрид між ним та дуалізмом властивостей.

Отже, можемо зробити висновок, що позиція Серля у відношенні до психофізичної проблеми змістовно являє собою гібридну версію натуралістичного дуалізму, яка поєднує елементи дуалізму властивостей та (квазі)субстанційного дуалізму, але цей факт систематично приховується за зміненним способом вживання ключових термінів.

Література:

1. Searle J. Intentionality / John Searle. – Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1983. – 292 p.
2. Searle J. Minds, Brains and Programs / John Searle // The Behavioral and Brain Sciences. – Vol. 3. – 1980. – pp. 417-424.
3. Nagel T. Searle: Why We Are not Computers / Thomas Nagel // Nagel T. Other Minds. – New York: Oxford University Press, 1995. – P. 96-110.
4. Chalmers D. The Conscious Mind / David Chalmers. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1996.
5. Feser E. Why Searle Is a Property Dualist / Edward Feser [Електронний ресурс]. – 2004. – Режим доступу: <http://www.edwardfeser.com/unpublishedpapers/searle.html>.
6. Searle J. Why I am not a property dualist / John Searle // Journal of Consciousness Studies. – Vol. 9(12). – 2002. – P. 57-64.

7. Searle J. Mind: A Brief Introduction / John Searle. –New York, Oxford: Oxford University Press, 2004.
8. Searle J. The Rediscovery of the Mind / John Searle. – Cambridge, MA: The MIT Press, 1992.
9. Searle J. Rationality in Action / John Searle. – A Bradford book, 2001.
10. Декарт Р. Медитації про першу філософію / Метафізичні медитації / Рене Декарт // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень / О. Хома (Укл.). – К.: Дух і літера, 2014. – С. 115-292.